

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТРЬОХ ОСТАННІХ ВІРШІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК СПОСІБ ВИЯВЛЕННЯ АНАЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПОЕТА

Яковина

Оксана Петрівна

кандидат філологічних наук,
науковий співробітник Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України

Яковина

Оксана Петровна

кандидат філологических наук,
научный сотрудник отдела древней
украинской литературы Института
литературы им. Т. Г. Шевченко
Национальной академии наук
Украины

Yakovyna

Oksana

PhD, researcher of the Department
of ancient Ukrainian literature at
Shavchenko Institute of literature of
the National Academy of Sciences of
Ukraine

***Анотація.** Стаття порушує питання герметизму поетичних текстів Тараса Шевченка. Насамперед ідеться про перехід сприйняття з конкретно-історичного на есхатологічний рівень парадигми. Герметичний алгоритм твору дає можливість реципієнту відчувати єдність трансцендентного й видимого, потенційного й актуалізованого.*

***Ключові слова:** герметизм, аналогічна парадигма, іманентна свобода, пророчий контекст, метафізична інтуїція, трансцендентність, поет і реципієнт.*

Космос поета творить історію. Метаісторія, сталість, Сутність огортає конкретні відчуття життя в поетичних творах Тараса Шевченка. Стале Буття, досконале й нескінченне, дає шлях конкретним динамічним сутнім, динамічному буттю. Метафізичні контексти поетичної думки відділяють сталість періодів від динаміки ритму у вигляді аналогій. Динамізм контекстів оживлює статистику морального часу в напрямі від символу до буттєвого ритму й аналогії. Ритм, за Св. Августином, асоціюється з числом (numeros). Він є знаком раціональної організації світу (єдності парності й непарності, скінченного й нескінченного), основою порядку (ordo), просторово-часової організації періоду як латентного принципу поетичного герметизму. Проте аналогії, пов'язані з інтроверсною пам'яттю, а отже, позначені духовно-історичним герметизмом, безпосередньо стосуються пророчого характеру мислення поета. Конотації поняття "герметизм" містять у собі елементи історії пізнання культури й духовності. Інтерпретація трьох останніх віршів Тараса Шевченка, в основі якої лежить герменевтичний принцип осмислення особи і творчого процесу, дає можливість виявити аналогічну парадигму поета.

"Зійшлись, побрались, поєднались..." (5 грудня 1860, Петербург) написано, на думку деяких шевченкознавців, у конкретиці історичних фактів. "Вірш, який поет створив незадовго до смерті, — стверджує Ніна Чамата, — [...] завершує розробку теми родинного життя і щастя, яка у 1859–1860 роках, маючи явну автобіографічну основу, особливо привертала увагу Шевченка. Різко протиставлені за змістом дві частини елегії [...] відбивають етапи особистої драми поета — сподівання на щасливе одруження та власну родину й усвідомлен-

ня згодом нездійсненності цих сподівань” [2, 731]. Ніби й так... Але Шевченко не був би Шевченком, якби все було так просто.

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначе князі. Діти гралась,
Росли собі та виростали...
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.

Коли читаєш ці десять рядків, — відчуваєш метафізичний жах, буттєву нескінченність і бездонність. І тут немає жодного “різкого протиставлення за змістом двох частин”, навпаки — очевидною є перехід, цілісність колообігу життя, розкриття вічності в кожному наступному етапі онтологічної парадигми. Такий текст не може постати внаслідок розчарування в невдалих спробах одружитися. Хворий поет, який передчував кінець свого земного життя, міг сприймати незвершені стосунки із жінками лише як нестачу краси, істини і блага у своєму житті. Це — метафізичний контекст.

Швидше має рацію Юрій Шевельов, стиль думки якого вражає передчуттям вічності, виявленим у цитованому творі Тараса Шевченка. Дослідник зазначає: “Вірш не може бути автобіографічним [...]”. Та й до віршів Т. Шевченка цього періоду не можна підходити з погляду слідчої комісії чи з критеріями реалістичної творчості. Аспекти простору й часу в них або невизначені, або взаємосуміщаються. Дія у цих віршах відбувається і ніде, і всюди, у дану хвилину й водночас у минулому та в позачасі. Що суттєво в них, то це поєднання образів та мотивів і алюзивне поле цих образів, мотивів і їхніх поєднань” [1, 69]. Критик вживає поняття “алюзивне поле”: це, власне, — Logos, духовне поняття, динамізм Слова поета, тобто ціла поетична творчість.

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначе князі. Діти гралась,
Росли собі та виростали...

“Алюзивне поле” шести рядків першої половини вірша — це поклоніння онтичному руху, досконалості й вічності народу. Аналізуючи “алюгізми” у вірші, Ю. Шевельов робить несподіваний пасаж: “Мініятюри, створені 1860 р., — це поезія для утаємничених, це, у певному розумінні, езотерична поезія, недоступна для необізнаного, випадкового читача. Неясність та навмисна алогічність аж ніяк не є недоліком” [1, 69].

Але структура концепту серця руйнується через руйнування концепту родини: чоловік — жінка — дитина / динаміка — сталість — творчий акт. Руйнуються екзистенційні сталості національного суспільства, що в історії актуалізували метаісторію, іманентну свободу людини. Поет відкривається на космос і усвідомлює свою “малість” до кінця: щось змінити могла б тільки любов:

Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались
(Рядки 7–10).

“Брались” — телеологія українського народу. “Не єднались” — онтичність народу актуалізувалася в історії половинчасто: сталість свідомості вистояла, натомість динамізму нерідко не вистачало. Християнство набрало історичного динамізму в контексті свідомості воскресіння у жертвах трьох століть.

Так само в поезії Тараса Шевченка оприянюється контекст жертви, який відтворює нестачу історичної динаміки народу. Геній, охоплений Logos(ом), зменшує цю нестачу в трансценденції почуття любові. Шевченко зникає в “малості”, у космосі “формальної безкінечності мови”. Залишається його Слово і народ, “...зникає, розчиняється межа між ліричною та епічною поезією” [1, 69]. Але в “малості” поет “переймає і пропускає через себе всі образи своєї поезії, усі образи реальності” [1, 69]. Людина не свята, але покликана до святості. Поет — лише геніальний інструмент і вже не може ним не бути.

Думка Тараса Шевченка чи не в останній раз кидатиме погляд на “малість” людської культури у вірші “*Кума моя і я...*”. Перше, що впадає в око в цьому творі (датованому орієнтовно вереснем — груднем 1860 р.), — відсутність “самодостатнього змісту”.

Це стилістична риса багатьох поезій Тараса Шевченка, яка особливо виявляється наприкінці життя поета. У підтексті вірша можна відчутти “змалення”, “зниження” того, що марно вивисується в земному вимірі. Духовний прорив у парадигмальний рівень цінностей дається поетові непросто. Він страждає фізично й душевно, — і це відчувається в гіркоті його напруги й у несподіваному для читача гротеску: тілесне й творче життя Шевченка підійшло до кінця, і він не знайшов щастя ні для себе, ні для України. Попереду — мить справжнього звільнення від тіла, що дає нову надію. Поет кепкує над недосконалим естетичним утіленням того, що в житті людини покликане формувати дух: над обрядовими елементами православної культури й над патосом держави.

Шевченкознавці вбачають в образі “Петропольського лабіринту” вулиці Петербурга [5, 760]. Проте тлумачення цього образу Шевченка в цьому періоді його життя не може бути ознозначним. Душа поета вже виходить за межі імперії та її духовної “тьми”: Кума моя і я / В Петропольським лабіринті / Блукали ми — і тьма, і тьма... (“Кума моя і я...”, рядки 1–3). Окрім формально-граматичних крапок наприкінці третього рядка, тут присутні смислові (сутнісно-ідейні) крапки.

Структура смислу формується з двох герметичних антиструктур з протилежними періодами й ритмами. Слово “тьма”, яке повторюється двічі для посилення негативного враження, тепер уже не є для Шевченка тільки “тьмою” столиці та імперії, яку вона уособлює. Це також “тьма” у серцях “куми” (Н. В. Тарновської) та самого поета. Алюзії цілого поетичного життя, принаймні від “Гайдамаків” до “Світе ясний, світе тихий!...” та “І Архімед, і Галілей...” розколюють шкаралупу земного життя поета. Він — самотній. І остання тепла симпатія Шевченка — самотність Надії Василівни Тарновської. Поет її не “судить”. Він “маліє”, приєднавшись до її “убогого” серця. Шевченко не відчуває себе ні “пророком”, ні “батьком нації”. Він усвідомлює, що він нічого не знає про цей світ. Що цінності цього світу, які він збирав у стражданнях цілого життя, не зробили його ні “зрячим”, ні “мудрим”.

Так у свідомості Шевченка з’являється “межа світла і темряви”, але вже не інтелектуального, але містичного характеру. Подібне відчуття передає поетом у вірші “Ликері” (серпень 1860), де він

прагнув рятувати не так молоду дівчину (з якою мав намір одружитися), як її “незграбну” душу:

Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби Його — ми люде!
(“Ликері”, рядки 7–13).

Тепер подумки розмовляючи з Н. Тарновською у вірші “Кума моя і я...”, Шевченко наголошує на подвійності “тьми” у серцях і тим самим — у їхній єдності. Поет тут не вчитель і не суддя. Він почувасться на рівних із стражденою, як і він, жінкою, і це породжує тепло у процесі “маління” поетової свідомості. Ми майже переконані з контекстів і підтекстів цього вірша, що дух Тараса Шевченка радіє такому процесу “маління” і закінченню свого життя на землі.

У процесі “маління” тілом і душею Шевченко відкидає екзистенцію як форму детермінізму. Його іманентна свобода іноді детермінує ситуацію, яка набуває лише конкретних часових рис.

Стан поета у вірші — це швидше передчуття духовної радості, аніж “відстороненість од реальності” [3, 652]. Шевченко, можливо, як поет передчував екстаз (екстатичну мету) виходу в невідомий йому всесвіт духу. А це пов’язано з емпіричним, історичним і часовим відчуттям. Споріднена душа Н. В. Тарновської давала поету інтелектуальні сили для творчості: “Ходімо, кумо, в піраміду, / Засвітим світоч”. І зайшли / (“Кума моя і я...”, рядки 4–5).

“Світоч” — це новий рівень свідомості поета. Новий період, у якому слід відчутти нові буттєві ритми, аби старі символи не перекрыли пам’ять метаісторії. Шевченко іронізує над елеєм, миром, священиком, котрий керує хором і якого поет називає “лакеєм” “чи то жерцем”. Лакеєм кого або чого? Напевно — чого? Лакеєм матеріалізованих цінностей вічності: елею, мира, соціального стану (“чорнявенький і кавалер”). Слова з духовного концерту Бортнянського (які “хор ревнув”) ставлять крапку в трагікомедії людського життя на землі: “О скорбь, / О скорбь моя! О скорбь велика!” / (Там само, рядки 13–14).

Логічне й духовне завершення “гомерично-

го” характеру вірша “Кума моя і я...” виходить на останній буттєвий ціннісний рівень Тараса Шевченка у поезії *“Чи не покинуть нам, небого...”*. Герметичні антиструктури останніх віршів Шевченка в нових періодах і ритмах вказують на душу самого поета, яку він уже відчуває як цілість у Logos(i). Разом із тілом відходять останні моменти духовно-раціонального детермінізму Шевченка як людини і поета:

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
Вози в далекую дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать.
(“Чи не покинуть нам, небого...”, рядки 1–7).

В автографі твір датовано 14–15 лютого 1861 р. — за 11 днів до переходу Шевченка в іншу реальність (26 лютого за старим стилем).

Вихід із земного життя і входження у вічність сприймається поетом як звичайна подія, навіть як буденність. У народно-розмовному стилі, за допомогою дещо зниженої лексики висловлюється стан готовності, згоди на перехід, усвідомлення завершеності земного шляху:

Втомилися і підтопались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас!
(Там само, рядки 8–10).

Шевченко передає нам радісний, уже есхатологічний “присмак” своєї тепер майже позатілесної духовності:

Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!..
(Там само, рядки 10–12).

“Весела хата” — конкретна аналогія і “нова” структура, що народилася з попередніх герметичних антиструктур. Утомленість поета життям нагадує про “хату”-домовину (фольклорний смисл, символ, міт). Проте суть поетової радості полягає в містичному моменті його віри, в його передчутті

невідомого буття. Марія з однойменної поеми дізнається про смерть “провозвістителя Месії” і теж радіє:

В Єрусалимі говорили
Тихенько люде, що стяли
У городі Тиверіаді
Чи то якогось розп’яли
Провозвістителя Месії.
– Його! — промовила Марія,
І веселесенька пішла
У Назарет.
(“Марія”, рядки 277–284).

І далі — про свого Сина, Месію:

Як розпинать Його вели,
Ти на розпутті стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученики,
Перелякались, повтікали.
– Нехай іде! Нехай іде!
Отак і вас він поведе! –
Сказала дітям.
(Там само, рядки 704–711).

Таким є занурення душі людини в радість вічного життя, а отже, в нескінченність уже на землі. Можливо, тому “хата — весела”. Монологічний діалог Шевченка передбачає безмежний ряд реципієнтів, які входять у взаємодію завдяки новим структурним смислам, періодам і ритмам, завдяки власній трансцендентності, співвіднесеній із духовним стилем поета.

Натомість межа між темрявою земного життя і тим життям, яке очікує поет, — нейтралізує будь-яку кореляцію з його попередньою творчістю. У Шевченківській енциклопедії читаємо: “Вірш виразно корелює із триптихом “Доля”, “Муза”, “Слава”, написаним 9 лют. 1858 у Нижньому Новгороді”. І далі можна знайти посилання на “сфери космічні й трансцендентні” [4, 767]. Проте вказівки на ці “сфери” нейтралізуються теоретичним нерозумінням цих понять, як-от: “ліро-філософ. розмисли, світоглядні узагальнення” (Е. Соловей). Навряд чи муза виступає адресатом вірша, хоч, на жаль, саме з цим — “опорним тематичним образом” (Н. Чамата) в однойменному творі [Там само] дослідники найчастіше асоціюють об’єкт звертання Шевченка

у поезії “Чи не покинуть нам, небого...”. Муза як певна абстрактна категорія уже не є актуальною, не є “присутньою” в об’ємі переживань поета в часі його переходу з однієї реальності в іншу, а отже, в часі написання останнього вірша. Такі властивості душі Шевченка як самоідентифікація та індетермінація (тобто внутрішня залежність, взаємна детермінація членів суспільства, а також протистояння суспільним матрицям) для його відчуття вічності тепер уже не мають буттєвого значення. Він “пережив” усі свої соціальні мрії.

Дивним видається семантичне плетиво пам’яті поета, який готується до свого народження для Неба. Тарас Шевченко входить у нове вистраждане буття: Ой не йдімо, не ходімо, / Рано, друже, рано — / Походимо, посидимо — / На сей світ поглянем... / (Там само, рядки 13–16).

За народним звичаєм, поет пропонує своєму “другові-небозі” перед тим, як вирушити в дорогу, “посидіти”, в останній раз помилуватися світом, в якому він страждав ціле життя. Шевченків емпіризм набуває містичного характеру. Ця духовна якість простежується ще від віршів часу прощання з Кос-Аралом, де поет страждав, але залишив у собі теплі спогади.

Світ страждань тепер видається Шевченкові не вузьким (як то було за життя), але “широким”, “високим”, “веселим”, “ясним” і “глибоким” (рядки 18–20). Така світла пам’ять про своє драматичне життя визначає вічність душі — “моя зоре”:

Походимо ж, моя зоре...
Зійдемо на гору,
Спочинемо, а тим часом
Твої сестри-зорі
Безвічнії попід небом
Попливуть, засяють.
(Там само, рядки 21–28).

Символ-аналогія “зоря серед інших її сестер-зір” обіцяє поету проминальність почуття самотності. Шевченко передчуває нову духовну спільноту (за християнською термінологією — спільноту святих), до якої він незабаром увійде.

Підождемо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та нескверними устами
Помолимось Богу,

Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу
[...]
Благослови мене, друже,
Славою святою!
(Там само, рядки 27–36).

“Дружина святая” з “нескверними устами”. Передчуття святості відділяється у свідомості поета від тілесно-матеріального і психологічного світу земного убогого життя. Людська слава не має сенсу. Вона — ця “дружина святая — друг” — має “благословити” “славою святою”. Очищення духу надає Шевченкові нової надії, нових вербальних структур.

Та поки час не настав, ще триває терпіння: А поки те, та се, та оне...! (Там само, рядок 37). Як багато недомовленого в цьому рядку!.. Поет прагне залишити цілу парадигму нових структур свого буття. Але кожна смислова структура вірша готується антиструктурою — аналогічним запереченням (старого) у символах та аналогіях нових герметичних періодів і ритмів.

Переконаний у своїй швидкій смерті, Шевченко сміливо і красиво переходить свідомісно в іманентний аналогічний контекст внутрішньої трансценденції, що народжує новий естетичний порядок особистісної вічності:

...у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу.
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посаджу...
(Там само, рядки 62–68).

Хто або що є “кравлю”? Вона ж — і “небога”, “моя сусідонька убога”, “друже мій”, “моя доле”, “моя зоре”, “моя сестро, дружино святая!”, “друже мій, о мій сопутниче святий!”... Хто вона і він, з ким Шевченко буде “веселенько співати” “у раю”? З ким Шевченко й “у раю” буде згадувати Дніпро й Україну (рядок 69)? Мабуть, це — душа і дух поета, який вже тепер, ще на землі, але вже не самотній, у передчутті входження до нової небесної спільноти душ, котрі споглядають Бога. Цю душу ще певний час потрібно охороняти, як “кравлю”, щоб “дру-

зі” й “вороги” не забруднили її. Останній штрих Шевченкової есхатології — разом із нею, тією, яка “прилине у холодочок” і буде посаджена ним, “мов краля”: Дніпро, Україну згадаєм, / Веселі селища в гаях, / Могили-гори на степах — / І веселенько заспівасем... (Там само, рядки 69–72).

Творчість Тараса Шевченка закінчується крапками. Монологічний діалог із безмежною кількістю реципієнтів — триває... — у духовній формі Буття — сталого, досконалого й нескінченного, що актуалізує динамічний Logos людини.

Література / References:

1. *Шевельов Ю.* Вибрані праці: У двох книгах. Книга II. Літературознавство / Ю. Шевельов. — К.: Видавничий дім “Кієво-Могилянська академія”, 2009.
2. *Шевченківська енциклопедія:* У 6 т. — К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. — Т. 2.
3. *Шевченківська енциклопедія:* У 6 т. — К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. — Т. 3. — С. 652.
4. *Шевченківська енциклопедія:* У 6 т. — К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. — Т. 6. — С. 767.
5. *Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 2. Поезія 1847–1861. — С. 760.
1. *Shevel'ov Iu.* Vibriani pratsi: U dvokh knigakh. Kniga II. Literaturознаvstvo / Iu. Shevel'ov. — K.: Vidavnichii dim “Kievo-Mogilians'ka akademiia”, 2009.
2. *Shevchenkivs'ka entsiklopediia:* U 6 t. — K.: NAN Ukraini, In-t l-ry im. T. G. Shevchenka, 2012. — T. 2.
3. *Shevchenkivs'ka entsiklopediia:* U 6 t. — K.: NAN Ukraini, In-t l-ry im. T. G. Shevchenka, 2013. — T. 3. — S. 652.
4. *Shevchenkivs'ka entsiklopediia:* U 6 t. — K.: NAN Ukraini, In-t l-ry im. T. G. Shevchenka, 2015. — T. 6. — S. 767.
5. *Shevchenko Taras.* Povne zibrannia tvoriv u dvanadtsiati tomakh. — K.: Naukova dumka, 2003. — T. 2. Poeziia 1847–1861. — S. 760.

Яковина Оксана Петровна

Интерпретация трех последних стихотворений Тараса Шевченко как способ выявления аналогичной парадигмы поэта

Аннотация. *Статья поднимает вопрос герметизма поэтических текстов Тараса Шевченко. Речь идет прежде всего о переходе внутренней идиоматической формы произведения с конкретно-исторического на эсхатологический уровень духовной парадигмы. Герметический алгоритм произведения дает возможность реципиенту ощутить единство трансцендентного и видимого, потенциального и актуализированного.*

Ключевые слова: *герметизм, аналогическая парадигма, имманентная свобода, пророческий контекст, метафизическая интуиция, трансцендентность, поэт и реципиент.*

Yakovyna Oksana

The Interpretation of the Last Three Poems of Taras Shevchenko as a Way to Identify the Analogical Paradigm of the Poet

Summary. *The phenomenon of poetic prophecy, especially given the mental dynamics of an artist, is associated with the moral concepts of time, memory and history of Christian eschatology. The example of the prophetic Shevchenko's texts becomes apparent transition from horizontal to vertical mind of the poet, mergers of foreboding time with causality and their actualization in the moral consequence. Traced the path of poetic thoughts from the author's self-knowledge and knowledge of God to the knowledge of life, eternity, before the merger of freedom and human teleology in time. In the poems there is a synthesis of the spiritual and social reality. Analysis of the prophetic texts of the poet seeks to show how people in the works of Shevchenko get poetic and philosophical dimension of there own existence. The mystical dimension takes into Ukrainian poet's works of historical specificity in the unity of the individual and of the whole nation, in the experience of the infinity of the past, present and future.*

Key words: *hermetism, immanent freedom, prophetic context, analogy paradigm, metaphysical intuition, transcendence, poet and recipient.*